

Liv och arbete i gången tid — en bondes minnesbok

Mycket har förändrats för människor under de senaste hundra åren. Under förra århundradet var de allra flesta i vår bygd helt beroende av vad jorden gav. I dag har huvudparten av invånarna, även i en av jord- och skogsbruk så präglad kommun som Ödeshöj, arbeten som inte är knutna till dessa näringsgrenar.

Från och med år 1858 och fram till sin död 1885 förde min mormors morfar, Carl Gustaf Mauritzon, vad han själv kallade "Minnesbok". Anteckningarna är korta och genomgående av ekonomisk natur. Inte någonstans finns några personliga kommentarer.

I minnesboken har Mauritzon noterat skatter och andra åligganden, t ex vad angick underhållet till livgrenadjärerna. Där finns drängarnas och pigornas löner noterade liksom döttrarnas förtida arv (deras hemgifter). Han har också bokfört andra ekonomiska mellanhavanden han haft med andra personer. Vidare förde han bok över sådd och skörd och noterade sina rågångs- och hägnadsskyldigheter gentemot grannarna.

Ett axplock ur anteckningarna ger en viss uppfattning om hur människor i vår bygd levde och arbetade under andra hälften av 1800-talet.

Skatter och andra pålagor

Carl Gustaf Mauritzon var bonde i Svanshals socken och brukade 3/8 mantal Särtshöga Lillgård, där han bodde från år 1851, och 1/8 skattegård i Särtshöga by samt 3/8 mantal Glänås Krongård i Glänås by.

Det är de äldsta vittnesbörderna om en bys eller gårds ekonomiska bärighet som man finner i dess skattläggning och som räknas i mantal. Allt efter ägornas bruksvärde (det var alltså inte enbart

*Förr var de allra flesta i Ödeshöjbygden beroende av vad jorden gav. Ovan: skogsplantering. Nedan: vårsådd på Kyleberg, 1930-tal
(Foto: OSKAR KARLSSON)*

Huvud räkning för Skatt och Lön

i Lön ifrån den 1° Okt 1877 till den 31° Okt 1878

i Lön 110 kappar och
i skatt 100 kappar

Lön		Skatt	
Datum	Belopp	Datum	Belopp
1876 22 Octan	10	Den 19 Decemb	10
1876 22 Octan	10	Den 20 Feb	2
1876 22 Octan	10	Den 27 Feb	3
1876 22 Octan	2	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	3	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	10	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	2	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	10	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	2	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	56	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	13	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	4	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	4	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	88	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	10	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	10	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	5	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	4	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	2	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	1	Den 27 Mars	3
1876 22 Octan	100	Den 27 Mars	3

gårdarnas storlek som var avgörande), blev gårdarna åsatta 1/16, 1/8, 5/16, 1/4, 1/2 och 1 mantal osv. Fastigheter på mer än 1 mantal var inte vanliga.

På Mauritzons tid som bonde betalade man en fast grundskatt på bondejorden allt efter mantal. Dessa fasta skatter försvann definitivt först 1914.

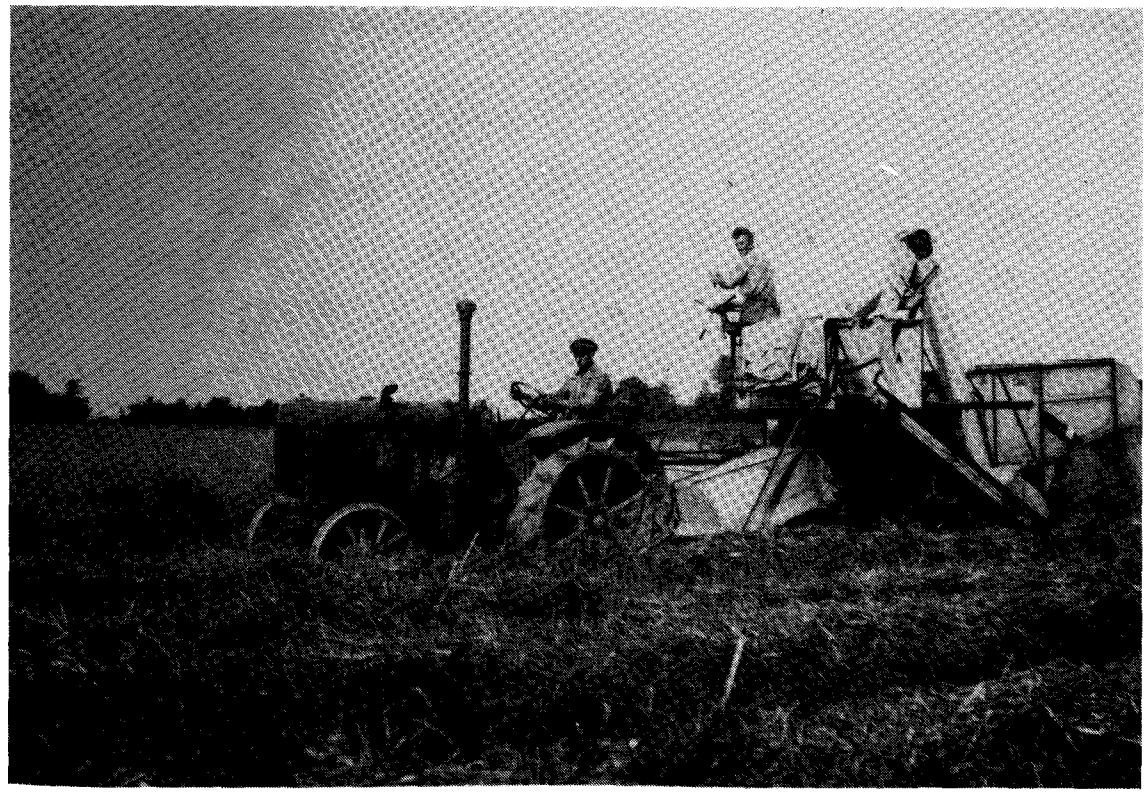
Vi tycker att vi är tyngda av skatter och pålagor i dag, men man var långt ifrån fri från dessa ok förr heller.

Pastorn skulle ha tertialtionde — dvs den tredjedel av tionden som alljämt tillföll prästerskapet. För de 7/8 mantal som Mauritzon sammanlagt brukade, skulle pastorn ha 22 kappar råg, 1 tunna och 29 kappar korn samt halm (1 kappe = 1/32 tunna = 4,58 liter. 1 tunna = 1,47 hl).

I kontanter skulle pastorn ha 2 riksdaler 28 + öre (1855 infördes myntenheten riksdaler riksmünt, motsvarande 1/4 riksdaler. Den ursprungliga riksdalern, kallad 4 riksdaler riksmünt, präglades sista gången 1871. Myntenheten krona och guldmyntfoten infördes 1873. T o m 1873 använde Mauritzon beteckningen riksdaler (riksmünt) och fr o m 1874 kronor.)

← Mauritzon noterade pigornas och drängarnas löner i "minnesboken", tillsammans med andra anteckningar av ekonomisk natur

Vid seklets början användes både hästar och oxar som dragare. Oxarna ersattes av hästarna och från 1930-talet blev traktorn allt vanligare (Foto: OSKAR KARLSSON)

Komministern, organisten, kyrkväktaren och orgeltramparen skulle ha sin ersättning i natura; sammanlagt för dessa dock mindre än vad pastorn ensam skulle ha.

I äldre tid var fattigvården den enda sociala hjälpformen. Den var ytterst restriktiv. De fattiga kunde t ex få livnära sig genom rotegång, dvs de fick gå omkring i något så när välbärgade hem, för kortare tid ingå i deras hushåll och hjälpa till med olika sysslor efter förmåga.

Så småningom blev fattigvården mer organiserad och jordägare ålades att efter mantal bidra till de fattigas försörjning. För Mauritzons 7/8 mantal blev det 14 kappar råg, 21 kappar korn och 3 1/2 kappar ärter som varje år gick till att i någon mån lindra de armas förhållanden.

Också på Mauritzons tid gick en avsevärd del av skatten till staten. I kronotonde fick man från hans hemman lämna ifrån sig 1 tunna och 23 1/2 kappar, grödan ej angiven. Man fick också betala kronopengar: 1862 1 riksdaler 45 öre för man och 1 riksdaler 5 öre för kvinna samt 6 öre till doktorn.

Mauritzon har också noterat att den nya augementräntan, en avgift som utgick för att förstärka rusthållet, för Glänås Krongårds del i årliga penningar var 8 riksdaler 32 öre.

Mauritzon bidrog även till livgrenadjärernas lön. Av noteringarna kan man utläsa att det var tre grenadjärer som skulle ha 9 7/12, 8 respektive 3 kappar av vardera råg och korn. I kontanter skulle två av dem ha 42 öre och den tredje 13 öre.

Drängar och pigor

Aldrig har den svenska bonden haft så många att befalla över som på 1800-talet. Även om hans standard förblev låg, var han mer än tidigare medveten om att han trots fattigdom inte stod allra lägst på samhällsstegen.

Det märks att också Carl Gustaf Mauritzon var husbonden, den obestridde härskaren, i sin lilla, avgränsade värld.

På gården levde förutom familjen Mauritzon som regel två drängar och två pigor. De städslades för ett år i taget, från den 24 oktober till samma datum året därpå. (Förr hade anställda rätt till en frivecka eller sk slankvecka i samband med att man på hösten hade möjlighet att sluta sin tjänst och söka ny. Ledigheten inföll fr o m 1833 den 24 oktober). I några fall har städslingen gällt ett halvår, från 24 april. Beträffande en del av dessa som var städslade för kortare tid framgår att det var fråga om unga personer, t ex "gossen Axel" och "flickan Olifia".

Ovan: Rågen körs in i Stenkilsby hos familjen Glad

Familjen Glad skördar havre i Stenkilsby på 1930-talet

Vid städlingen kom man överens om kontantlönen och vad som förutom lön och husrum skulle utgå i löneförmåner: t ex ett par handskar, ett par stövlar, ett par kängor eller väv till ett lintyg. Lönen fick kvitteras ut efter hand och husbonden har tagit reda på vad pengarna skulle användas till och noterat det.

Här finner man anteckningar som följande:

Hvad Oskar Carlsson Skall hafva i Lön ifrån den 1 Nov 76 till den 24 Oktober 1877 i Lön 110 kronor och intet bränvin — 5 i Städja

	K	öre
Den 19 December till Jul	10	—
Den 20 Feb Bek i Mjölby till gängiern	2	—
Den 27 feb bek till Lård i Ödeshög	3	—
Den 7 Mars bek till igenlösen av en klåka	3	—
Den 30 mars Bekommit till Påsk	2	—
Den 3 Aprill till Joh. Skomakare	1	75
bek. till Snus — 25 öre		
28/4 bek till Widergren och Borg	35	—
21/5 bek till C. August Malmresa	3	—
7/6 bek Sömelön till Skrädaren	10	—
1/8 betalt till Johan i Öfverby Stöflar	10	—
9/10 bekomit till Ödeshög möte	10	—
Bet kontant	20	—
Summa	110	

Det var avsevärd skillnad mellan lönerna för en dräng och en piga. Drängarna fick under den tidsperiod anteckningarna omfattar mellan 75 riksdaler och 170 kronor i kontantlön per år, medan pigorna fick mellan 25 riksdaler och 50 kronor. Ett undantag fanns dock på kvinnosidan. Fr o m 1873, sedan Mauritzon blivit änckling, stod en Madam Nylander för hushållet och hon hade 100 kr i årslön.

Det var säkert inte så roligt alla gånger att tjäna dräng eller piga. Om pigan Lovisa kan man läsa att hon 1882 "sönderslagit en mug". Det kostade henne 75 öre. Hennes årslön var 50 kr och 3 kr i städja.

I allmänhet stannade drängar och pigor i ett eller två år på gården.

Man kan utläsa tragedier mellan raderna. 24 oktober 1874 städslades drängen Carl Oskar Wallin. I november fick han ut 5 kr till ett par stövlar. Sedan finns inga ytterligare anteckningar om hans lön. På ett annat ställe, där Mauritzon noterat andra utgifter för år 1875 kan man läsa: "Hvad Wättermark bekomit.... 1875 jort en likkista åt Oskar Walin 5 kr"

I församlingens dödbok kan man finna att Oskar dog av "bröstsjukdom" i april månad. Man kan också se att våren 1875 var en sorglig vår i dessa trakter. I Svanshals församling dog under april och maj månader sju personer i smittkoppor (invånarantalet var ca 1 300 i Svanshals vid denna tid. 31/12 1987 var det 310). "Bröstsjukdom" eller, som det ofta var fråga om, lungshot, var annars en vanlig dödsorsak.

Rök och Svanshals församlings likvagn. Kusken heter Martin Svensson, Toregården (Foto: OSKAR KARLSSON)

Hemgifter

Det fanns fem döttrar i familjen. Mauritzons hustru, Maja-Stina Persdotter, var gift två gånger. I första giftet hade hon tre döttrar, i det andra med Carl Gustaf Mauritzon döttrarna Eva och Emelie. I samband med att de gifte sig fick döttrarna som förtida arv med sig viss utrustning till sina nya hem.

Carl Gustaf Mauritzon fördelade hemgifterna mycket rättvist till Gustafva, Carolina, Petronella, Eva och Emelie.

Handwritten inventory list from 1859, listing various household items and their quantities.

Hvad Petronälla Bekomit den 10 Augusti 1859 som förtida arf

Riksmünt

En Wäfstol	10	—
En Kopargryta 8 Rd		
Ett Koparkrus 5 rd	13	—
En kaffekokare 4 Rd		
En kopparbunke 3 32	7	32
En Bulster väger 1 lispund 10 p av 1 Rd pundet	30	—
Ett täcke at Sets Stoppat med bomul	10	—
Ett Dito	4	—
En Lackerad Säng av Ask	18	—
En ko uti 4de året	60	—
En Dynna väger 7 pund		
2 kuda 2ne mindre väger 7 pund	14	—
En fåra	7	—
En sugga om 1 år	20	—
Summa Riksm	193	32

På landsbygden levde man huvudsakligen av vad man själv producerade. Man bytte också varor och tjänster sig emellan. Det var inte så många varor som köptes kontant utifrån.

Det var först mot 1800-talets slut som lanthandeln blev vanligt förekommande. Fram till mitten av århundradet hade det inte varit tillåtet att bedriva handel i fasta affärslokaler på landsbygden; det var ett privilegium förbehållet städerna.

Omkring 1880 fanns tre personer antecknade som handlande i Svanshals socken. En av dem fanns i Kvarnstorps. Den här bilden från Kvarnstorps affär är dock av betydligt senare datum (Foto: OSKAR KARLSSON)

Handel

I Svanshals socken finns i husförhörslängderna tre personer antecknade som handlande omkring år 1880. Isak Stafvelin, som 1877 kommit från Göteborg, och Oskar Robert Lof, som 1880 kom till Kvarnstorps från Stora Åby och som året därpå flyttade till Rök, samt Karl Lof, som kom 1881 och tre år senare flyttade till Ödes hög.

När Carl Gustaf Mauritzon behövde göra affärer for han ofta till sin bror Johan som var handlare i Vadstena.

Sill hörde till livets nödtorft och en tunna inhandlades två till tre gånger per år. 1864 kostade en tunna sill 20 riksdaler och 50 öre.

Andra exempel på varor som köptes och priserna år 1864: en topp socker för 50 öre pundet = 4 rd 50 öre; en kardus Hoppet (= en bunt tobak) 1 rd 50 öre; en bunt cigarrer 1 rd 12 öre; spelkort 2 rd;

äkta tvålv 63 öre; en kardus tändstickor 50 öre; kaffe 93 öre. Tyvärr framgår det inte hur mycket karduserna och buntarna innehöll och hur mycket kaffe som köptes.

Mauritzon sålde också till sin bror: 1864 sålde han t ex vid en affärsresa 4 + tunna råg för 16 rd 50 öre per tunna.

Marknader var långt vanligare förekommande förr i världen. Det framgår att man besökte marknader i Ödeshög, Skänninge, Vadstena, Gränna och Jönköping.

Den 17 juni 1863 fick drängen August ut 15 rd av sin lön på 90 rd till Ödeshögs marknad; samma år fick drängen Gustaf göra av med 5 rd av årslönen på 75 rd på pingstmarknaden. Anders, en extra-hjälp det året, fick 2 rd till brittmässaemarknaden — Anders tjänade 15 rd under året.

Man lånade friskt av varandra på landsbygden — också det en form av handel där lånen värderades. Även prästerna var med i lånehandeln, t ex: "1860 Lånt utaf Prost Kinnander 4 Tjog Halm väger 35 pund st".

Grävning av stordike Tjurtorp—Sättra 1927
(Foto: OSKAR KARLSSON)

Jordbruket

1827 togs beslut om laga skifte. Det genomfördes sedan under en mycket lång period. Så snart en bybo begärde skifte, skulle det genomföras.

Lysings härads ägodelningsrätt fastställde det förrättade laga skiftet för Glänås by 1853 och för Särtshöga by 1855.

Skiftet innebar stora förändringar för de berörda parterna. Det var vanligt att den största och mest betydande gården i byn blev kvar på ursprunglig plats. Så blev inte fallet i Särtshöga by. Där kom den minsta enheten, Lillgården, att bli kvar. Husen på den gården bör ha varit relativt nya vid skiftet, vilket kan ha haft betydelse i sammanhanget.

I sin minnesbok har Mauritzon noggrant noterat hägnadsplikten, att hålla stängsel och rågångar i skick granngårdarna emellan. Det gällde såväl skiftena vid gårdarna som mellan betena på heden, söder om nuvarande E 4.

Fr o m våren 1863 har Mauritzon antecknat när och vad han sått och hur mycket utsäde som har gått åt.

Höstutsäde 1877 Vårutsäde 1878 för Sertsöga & Glänås

	T	K
13.14 September Sått Råg	4	10
d 20 Oktober Sått Hvete		26
den 20 Aprill började vi så Blankorn	12	4
i ärtelyka		30
Korn	8	17
ärter	3	19
Lin 5 Kapar		
Klöfver och Timotej		
3 Lp 7		
Timotej 1 Lp		
Summa	30	10
den 28.29 Sept Sått Råg	2	12
den 20 Aprill Började vi att Så		
Flättring	4	24
Blankorn	17	10
Potatis 7 tuner		
Klöfver och Timotej		
3 Lp		
Summa	24	14

Tröskning. Henning Aronsson är maskinskötare
(Foto: SIGFRID KULLERSTRAND)

Janne Svärd kör in hö på Gatugårdens mark omkring 1945-50
(Foto: ARVID GOMÉR)

Vid skörden har han angett röktal (antalet sädesskyllar) för de olika grödorna. Vid tröskningen noterar han skördevolymen i tunnor och kappar och också hur många mansrespektive kvinnodagsverken som gjordes av inlejd arbetskraft (hur stor areal som besåddes framgår inte).

Den mest odlade grödan var blandkorn, följt av rent korn. Råg odlades mer än vete. Flättring, ett grovt tvåradigt korn, var vissa år en stor gröda. Vicker och grålinser odlades också. Hö bärgades från vallarna och somliga år såddes lin.

Röktal i Sertzöga

Hö till Stallen	5 Lass	
Timotej till Stallen	16 Las	
Hö fähuset	6 Lass	
Klöfver Timotej	21 Lass	
Den 6 Augusti mägade Råg	95	
Dito Dåg	22	
Dito Råg	25	142
Korn	303	303
Blankorn	280	
Hvete		34
Wiker	20	
Slutade de 20 September		
Too 13 Rökar		(lin)
Blankorn		300
Summa Rökar		779

Röktal i Glänås

Hö i Krungården	35 Lass	
Den 17 Augusti mägat Råg		58
Flättring		168
Blankorn vid August	80	
Dito Blankorn	237	317
Slutade d 11 September		
Summa		535
Potatis i Krugården		55
		Rök
		Tuner

Mauritzon har vid tröskningen noterat hur mycket som varit stritt och slött (bra och dåligt). För de utomstående som engagerades i tröskningsarbetet har arbetsinsatsen värderats till två kappar av tröskgrödan för män och en kappe för kvinnor per tröskdag. 1876 betalades 53 + mansdagsverken och 15 kvinnodagsverken på så sätt.

1866 och 1867 är kända som nöddår i Sverige. 1867 är Mauritzons sämsta skördeår, men katastrofdålig skörd har det tydligen inte varit i denna bygd. 1877 var det näst sämsta året.

En jämförelse av några skördeår:

1863	297 tunnor	13 kappar
1864	356 tunnor	6 kappar
1865	291 tunnor	7 kappar
1866	277 tunnor	10 kappar
1867	217 tunnor	
1868	242 tunnor	7 kappar
1869	365 tunnor	15 kappar
1870	391 tunnor	12 kappar
1877	237 tunnor	13 kappar

1868 var ett anmärkningsvärt år. Då har Mauritzon antecknat att man började meja råg den 23 juli och att man var helt klar med skörden den 26 augusti, vilket var mycket tidigare än normalt.

Det är värt att lägga märke till att Mauritzon inte tog upp några egentliga inkomster från djurhållningen. Han noterade inte hur många djur han hade eller hur mycket korna mjölkade, t ex.

Han sålde ibland små kvantiteter smör och vid några få tillfällen enstaka grisar. Han sålde hudar av djur då och då. Tydligt var det så att det djuren gav förbrukades på gården. Det var ju inte heller dagens framavlade högmjölkanke kossor och snabbväxande slanka grisar som stod i fähus och stior.

Kostnader för inköp av djur förekommer vid några tillfällen i minnesboken: ett par oxar kostade 1859 300 rd och en häst kostade 1868 150 rd; 1873 230 rd.

De sista anteckningarna i minnesboken gjordes i samband med vårsådden 1885. Skörden fick Carl Gustaf Mauritzon inte vara med om att bärga det året. Han dog den 2 augusti, 72 år gammal.

INGRID WIKLUND